

Gudmund Sandvik

Lov og liv

Emnet har mange aspekter. Jeg skal ikke se mot dem alle, slett ikke mot de aspekter som juristen ser i loven. Her vil jeg holde meg til Sjur Brækhus. Han ønsket meg velkommen til Det juridiske fakultet med å si: “Vi ville ha en historiker. Jussen skal vi greie selv.”

1. En historiker kan ikke se fortiden. Den har forlatt oss, som gårdsdagen for alltid. Likevel tegner vi bilder av fortiden, for oss selv, for våre medborgere, for våre fagfeller. Vi skriver historie, vi lager teorier om fortiden, vi rekonstruerer den. Og siden vi mener at vi driver vitenskap, så skal våre teorier og våre rekonstruksjoner kunne kontrolleres, avkrefte eller bekrefte av andre forskere.

Vi rekonstruerer fortiden ved å stille spørsmål, bruke mer eller mindre allmenne teorier og undersøke de levninger som fortiden har etterlatt seg. Slett ikke alle er ført bort av Lethe. Langs breddene av glemselens flod ligger mange levninger. Åpent i dagen ligger gamle lover. Andre levninger kan ligge skjult. Vi finner dem når vi leter, helst når vi leter konsekvent, ved hjelp av teori. Vår arbeidsredskap for å undersøke levningene er den historiske kildekritikk.

En lov er, kildekritisk sett, *en normativ, framtidsrettet levning*.¹⁾ Som norm er den en levning fra *opphavet*, fra

lovgivermiljøet, vidt forstått. Loven *alene* kan ikke brukes som historisk kilde til kunnskap om hvordan livet ble.

Dette er greit nok, i utgangspunktet. Og det er en nyttig holdning. Den ligger dypt i en historiker. Bak loven lå i sin tid en *vilje* som vi gjerne vil kjenne. Loven er en historisk kilde for å rekonstruere viljen.

Men denne viljen var rettet mot framtiden. “Å legalisere er å forsterke”, sier Jens Arup Seip. Legalisering “kan forsterke til det umåtelige virkningen av få menneskers handlinger.”²⁾

Virkningen er at loven gjelder *alle* og *lenge*. Da må loven sees som mer enn en levning fra det første opphav. Den må også kunne holdes for en levning fra et opphav som omfatter både et vidt virkeområde og en langvarig virketid.

Denne tanken skal nå forsøksvis og meget konkret belyses i en studie av *buslit*.³⁾

2. Det heter i Christian den fjerdes Norske Lovbog,⁴⁾ Landsleiebolken 1, “Om tagemaal, eller gaardfestning”, mot slutten:

Vorder jorddrotten husvild, saa hand trengis at boe paa den jord eller gaard, hand haffuer fest til anden: da skal han sige hannem til for jul, at hand er huszvild, oc sande det met sin eed, oc igien giffue hannem den første tage, hand annammit haffuer, eller oc effter som 6 mend kand skiønne at hannem bør at haffue, effter som leilendingen haffuer siddit lenge paa gaarden til.

Realiten i denne bestemmelsen er, bortsett fra kravet om ed, gjentatt lenger ute i samme bok. Den framtrer her som et unntak i Landsleiebolken 14, “At odelsmand er nest at besidde, ...”:

Odelsmand er nest til at besidde den jord han eyer laad vdi, heller end nogen fremmede, oc bruge all gaardsens tilliggelse: dog saa om hand eyer all gaarden, eller i det ringiste hallfparten, saa at hand raader for bygselen, oc er selff boeslidzmand eller huszvild: oc skal da tilsige sin leilending for jul, oc minde hannem fra sig, oc igien giffue hannem sin feste eller første tage, oc betale hannem huis aabod, hand haffuer bygt paa gaarden videre, end hannem var paa laugskyld. ...

En joddrott måtte altså innfri to vilkår for å kunne fordrive sin leilending. For det *første* måtte han råde bygsla, dvs. eie minst halvparten av garden slik at han alene kunne inngå leiekontrakt med en leilending.⁵⁾ Jorddrotten i Llb. 1 innfridde forutsetningsvis det vilkåret når han hadde festet jord eller gard til en annen. Men vilkåret ble presisert for odelsmannen i Llb 14. For det *andre* måtte han være “husvill” eller “buslitsmann”, dvs. selv uten bosted eller gard.

Først da hadde jorddrotten rett til å bryte den generelle kontraktsbestemmelsen i Landsleiebolken 1, 2. ledd:

Huilcken bonde som fester sin gaard, oc vdgiffuer sin festning eller første tage, hand skal beholde sin gaard vdi sin liffs tid: oc maa hannem icke frafestis: dog met slig vilkor, at hand holder gaarden ved god hæffd oc bygning, vdgiffuer sin leding oc landskyld aarlig i rette tid, oc er sin jordrot eller hans ombudsmand horig oc lydig. Dog skal hand vdgiffue huer tredie aars tage, som er aff huer pund skyld, eller aff huer to huder, eller en løb smør, en gammel daler i landbo vegszel, og icke mere.

Lovboka 1604 er i hovedsak Magnus Håkonsson lagabøtes Landslov fra 1274, oversatt til dansk, revidert etter tidens leilighet, trykt og distribuert bl.a. til alle lagmenn i Norge. ⁶⁾

Landslovens bestemmelse om buslit står i Lands-

leiebolken 1:4, og det er den som ble gjentatt i 1604. Den lyder (i Tarangers oversettelse):⁷⁾

Men om jorddrotten blir buslitsmand og vil fare til sin jord, som han før har bygslet til en annen, da skal han løse sin jord fra ham, som før har leiet den, med ett frugtaars leie (arðarleiga), og si ham til før jul, at han er buslitsmand og sande det med sin ed, om leilæendingen mistror ham.

Landsleiebolken 1:4 er hentet fra Frostatingsloven XIII:2 (slutten).⁸⁾ Regelen lyder slik, i min oversettelse:

Men dersom landsdrotten er buslitsmann og vil fare til sin jord, da skal han løse ut sin jord med ett års leie og si ham til før helgenatt (jul) at han er buslitsmann og sanne det med sin ed.

Også Llb. 14 i lovboka 1604 er hentet fra Landsloven, fra Llb. 16. Men unntaket fra odelsmannens rett, eller det påfallende gjentatte kravet om å være bygselrådig, mangler i Landslovens Llb. 16. Selve hovedregelen her, om odelsmannens rett, er tatt fra Gulatingsloven 88. Den lyder (i Robberstads oversettelse):⁹⁾

No skal ein mann ha odelsjordi si til å bu på, framfor uskyldde folk, alt det som ligg til same tunet.

Bestemmelsene fra Christian IVs Norske Lovbog er støpt sammen til Christian Vs Norske Lov 3-13-1.

Odelsmand og Jorddrot er næst til at besidde den Jord han ejer, eller haver Lod udi, heller end nogen Fremmet, og bruge al Gaardens Tilliggelse; Dog saa, om hand ejer i det ringeste halv Parten og raader for halv Bygselen, og er selv Boeslidsmand, eller huusvild, saa det ikke skeer en anden til Fortrængsel, men at hand selv vil boe

derpaa, og kand sande det med sin Eed; Og skal hand da tilsige sin Lejlænding for Jul, og minde hannem fra sig, og igiengive ham sin Fæste, eller første Tage, og betale hannem hvis Aabod hand haver gjort paa Gaarden videre end hannem var ved Loven paalagt...

Denne artikkelen ble med forordning av 18. oktober 1780 autentisk fortolket slik at den bare skulle gjelde for “den Jorddrot, som sælv har bygslet eller fæstet Leilændingen Gaarden”.¹⁰⁾

Stortinget i 1821 innpasset denne forordningen i Lov angaaende Odelsretten og Aasædesretten. I reglene om odelsløsning § 31 heter det:

Har Jorden, hvorpaa Odel søges, forinden den blev til Odelsjord, været bortbygset af daværende Eier, kan Leilændingen ikke rygges, om end den Odelsbaarne er kjendt løsningsberettiget; men er Jorden bortbygset efterat være bleven Odelsjord, da bør Leilændingen vige, saafremt Løsningsmanden selv er Boeslidsmand ...”

U.A.Motzfeldt brukte i 1846 flere sider på å drøfte dette spørsmålet i forholdet mellom odelspretendent og leilending.¹¹⁾ Fr. Brandt likte ikke den “højest uheldigt affattede § 31” og nevnte i 1867 bare summarisk “Boslidsmand”.¹²⁾ I 1950 skrev Jon Skeie at regelen “har liten praktisk betydning, da leilendingsavtaler ... nå er sjeldne”.¹³⁾

Norske Lov 3-13-1 figurerte like fullt som gjeldende lov i Almindelig Norsk Lovsamling (Paulsen, Thomle og Thomle), bd. 1, 1905, og i utgavene av Norges lover til og med 1965. Artikkelen ble, sammen med forordningen fra 1780, opphevet ved Lov om sameige 18. juni 1965 nr. 6, §17. “Boeslidsmand” levde ennå noen år i norsk odelsrett, men han forsvant ved den nye odelsloven 28. juni 1974,

§ 74. Og det finnes neppe lenger noen leilending som kan utløses etter § 50.

Buslitsregelen har altså hatt en meget lang levetid, fra Frostatingsloven fram til 1965 og 1974.

Den har også levd utenlands.

Den tilsvarende regelen finnes i Christian Vs Danske Lov 3-13-3 og lyder:

Haver Husbonden ingen Gaard, eller Huus, at boe udj, og hand i egen Person vil beside den Gaard, som Bonden i Fæste haver, da skal hand sige Bonden til derom St. Hans Dag Midtsommer, og give hannem sit Fæste igien, og betale hannem hvis bevislig Omkostning og Forbedring paa Gaarden baade i Bye og Mark hand giort haver, og da bør Bonden at flytte af Gaarden til næstfølgendis Voldermisse.”

Regelen ble tatt inn i det såkalte “første Project til en Lovbog” fra 1669-72, utarbeidet av historikeren Rasmus Vinding. Utgiverne av “Forarbejerne til Kong Kristian Vs Danske Lov”¹⁴⁾ oppga som kilde til bestemmelsen “Retspraksis og Landets Sædvane”, det siste med henvisning til (bergenseren) Arent Berntsen: Danmarckis og Norgis fructbar Herlighed.¹⁵⁾ Men utgiverne viste også til Christian IVs Norske Lovbog fra 1604.

Når utgiverne først var inne på slike tankebaner, kunne de gjerne ha nevnt en artikkel i Christian IVs forordning av 29. juli 1631 som svar på supplikker til herredagen i Bergen 1631, gjentatt i hans Recess fra 1643,¹⁶⁾ og til Christen Osterssøn Weyle i 1652.¹⁷⁾ Weyle gav i sitt Glossarium Juridicum Danico-Norvegicum under oppslagsordet “Boeds-lids-Mand” en grei og kildenær forklaring av begrepet ut fra Landsleiebolken 14.

Det er altså grunn til å notere seg et meget sjeldent fenomen:

Buslitsinstituttet er en norsk regel som er resipert i dansk rett.

I begrunnelsen for en forordning for Danmark av 16. januar 1789 som gav en autentisk fortolkning av DL 3-13-3, ble det henvist både til den nevnte forordning for Norge av 18. oktober 1780 og til NL 3-13-1. Forordningen for Danmark lyder:

Danske Lovs 3-13-3 skal ikke forstaaes at have Hensigt til andre Jorddrotter, end dem, der selv have overdraget Gaarden til Fæsteren; saa at denne, saavel som hans Enke, uagtet Forandringer af nye Eiere maatte indtræffe, kraftigen skal betrygges og handthæves i den lovlige Besidelses-ret, som D. Lovs 3-13-1 og 4 hiemle dem.”

Dette var landboreformenes tid i Danmark. Christian Colbjørnsen hadde avansert fra høyesterettsassessor til generalprokurør i 1788. Ordlyden både i begrunnelsen og i selve forordningen bar umiskjennelig preg av Colbjørnsen.

Kort tid etter, med forordning av 22. juli 1791, ble regelen innført på Island. Denne forordningen henviste til Norske Lov og til forordningen for Norge av 1780, stadig i colbjørnsenske ordelag. Selve hovedbestemmelsen finnes ikke i Jonsbok fra 1281.

Dermed kan vi trygt regne med lovgiverviljer i samme retning fra Magnus lagabøte til stortinget i 1821, med spredning både før og etter - og jamvel med rekkevidde ut over Norges grenser.

Men dette er loven. Hva med *livet* gjennom alle disse hundreår?

3. *Diplomatarium Norvegicum* i sine 22 bind inneholder de aller fleste bevarte brev fra vår middelalder og fram til ca.

1570. Men sakregisteret har ikke oppslagsordet *buslitsmann*. Det har heller ikke Regesta Norvegica som nå med bind II-V dekker tiden 1264-1350. Det lar seg nok gjøre å bla gjennom hele diplomatariet på jakt etter domsbrev om *buslitsmenn*. Men det er urasjonelt.

I våre tingbøker fram til 1688 har vi nemlig et rikholdig materiale om praksis ifølge Magnus lagabøtes Landslov, om enn i skikkelse av Christian IVs Norske Lovbog. De eldste bevarte tingbøkene er fra Stavanger len. Rogaland historie- og ættesogelag, ved Ola Aurenes, gav i 1952 ut Tingbøker frå Jæren og Dalane, bd. 1 (1613-1625) og i 1957 Tingbøker frå Ryfylke (bd. 1616-1621). Her åpnet Jens Arup Seip innledningen om “Ting og stevne i Rogaland” slik:

Tingbøkene er de eldste kilder som viser oss rettsordningen ute i bygdene i alle detaljer. Før de tar til, har vi bare løsrevne dokumenter og noen få kongebrev å bygge på. Dokumentene og kongebrevene lyser enkeltvis op som glimt i et mørke som ellers er vanskelig å trenge igjennem. I de eldste tingbøkene derimot trer rettslivet plutselig og for første gang frem i all sin mangfoldighet.”

Statsarkivar, dr. philos. Hans Eyvind Næss har meget fortjenstfullt og nesten ubemerket ført dette utgivelsesarbeidet videre. I den planlagte serien Rogalands tingbøker 1613-1663 er Tingbøker fra Ryfylke 1622-1642 siden 1976 utgitt i fem bind. Tingbøker fra Jæren og Dalane 1625-1659 siden 1980 likeens i fem bind, praktisk stensilert og utstyrt med registre over person, sted og sak og med originalpagi-neringen anført.¹⁸⁾ Utgivelsen, under ledelse av Næss, er besørget av Statsarkivet i Stavanger. Tingbøkene oppbevares der.

Tingbøkene ble ført av edsvorne skrivere for heimtingene eller bondetingene i Stavanger len. Bøkene var

autorisert av lensherren, og når de var fullskrevne, skulle de innleveres til ham. Lagmenn hadde plikt til å føre tilsvarende protokoller alt fra den koldingske recess i 1558. Påbudet ble gjentatt spesielt for Norge i en recess fra 1568, videre i en forordning om lagmenn og fogder m.m. fra 15. mars 1633.¹⁹⁾ Samlet framtrer påbudet i Christian IVs Store Recess 1643.²⁰⁾ Det fortjener å gjengis:

Tingbøger numereris oc forvaris

Laugmændene saa vel som sorenskrifverne skulle hver hafve sin tingbog, nummererit oc med lensmandens oc laugtingets zeigel igiennem draget, oc i dend skrifve alt, hvis til tinge forrettis, afsigter, tingsvidner oc andre rettens forhandlinger, oc icke skrifve til tinge paa andet eller løst papir oc siden det hiemme renskrifve. Naar samme bøger fuldskrefne ere, skulle de lensmændene forvarligen at henlegge tilstillis, som dennem oc ingen skal necte, men hver oc en der udi lade se, som der af begiere at forfare det, som deris egen sag ved retten at udføre vedkommer.

Tingbøkene var altså langt mer enn interne protokoller. De var autoriserte og vitterlige dokument, tilgjengelige for de som hadde rettslig interesse av å se dem. Denne samtidige kontrollen så vel fra tinglyden som fra lensherrens side gir tingbøkene en meget høy kildeverdi, ikke bare anvendt som levning fra opphavsmiljøet, men kildekritisk uttrykt, også som *beretning* om hva som skjedde på tinget.

Kildekritisk oppsummert: I lovene, forordningene og tingbøkene har vi *levninger* fra deler av et “langvarig” opphav. Tingbøkene inneholder dessuten, ved sin vitterlighet, beretninger som har høy kildeverdi så vel ut fra kildekritikkens som den legale bevisteoris krav om sammenfallende utsagn fra minst to innbyrdes uavhengige vitner. Langt fra alt som skjedde på tinget, ble omtalt. Men

det som tingboka gjengir, har troverdighet anvendt som *beretning*.

4. Vi skal nå se hvordan buslitsinstituttet ble brukt av førsteinstanser i Stavanger len i tiårene før 1660.

Halvor Torkelsen stevnet Rasmus Risa som satt på Halvors odels-part i Risa. Rasmus ville ikke vike fra denne jordparten enda Halvor var busliten (“Boesleden”). Rasmus svarte at han hadde hatt store utgifter for å komme til denne jordparten, og den var ikke utsteinet. - For rette avsagt at Rasmus skulle gjøre denne parten ryddig før neste faredag, og at Halvor etter seks menns skjønn skulle betale tilbake feste og førstebygsel og så mye åbot som Rasmus hadde bygt på jorda (Haugland skipreideting 1627, JD II s. 144).

Laurits Trondsen stevnet Olav på Oppsal for åsete på sin del av Oppsal. Olav hadde i stedet tilbudt forlik og en større pengesum, men Laurits hadde avslått. - Retten la til grunn “Norgis Loug”, Landsleiebolken 14, og fant at Laurits som “en stackarls fatig boedzlidtz mand och slet hussuuld” burde få bruke sin del av Oppsal. Med støtte i Arvebolken og etter faktiske opplysninger avgjorde retten hvor stort “Laursis Odelsguodtz nu effter Odels Regning var”, og sa nok en gang at Laurits var en “hussuuld Mand oc nest til at besidde sit eget.” Til slutt åpnet retten for at Olav før vårdagen kunne bli forlikt med Laurits om en annen ordning (Vikedal skipreideting 1635, R VII s. 85f).

Rasmus Gundersen stevnet Torgeir Steinsen for åsetet på Tjelmeland, der han eide en så vidt stor del at han rådde bygsla. Han ville selv flytte dit. - For rette avsagt at Rasmus etter Norges lov, Landsleiebolken 14, skulle nyte åsetet på Tjelmeland, siden han var beste og meste mann i garden og dertil “boedtzliden och hussuuld”. Men Rasmus hadde to umyndige brørsønner som han skulle ta seg av, og når de kom til år og alder, skulle den eldste kunne ta over åsetet. Det ble prøvet i retten at Torgeir ikke hadde bygsel for Tjelmeland (Ting på Sand for Sauda og Suldal skipreider 1635, R VII s. 89).

Tarald Barstad stevnet Asser på Hatleskog for åsete på halvparten i garden. Tarald hadde i tre år unnlatt å betale landskyld for Barstad og ble så framdømt åsetet der (JD V s. 212ff, VI s. 108ff). Nå var han busliten og husvill. Mot dette svarte Asser at “hand scheede Uret” i så fall, siden Tarald selv hadde gjort seg busliten og husvill. Videre hadde lensherren krevd at før Tarald kunne ta Hatleskog, måtte han sverge at han var busliten og husvill, og av armod. Det gjorde Tarald i retten. - For rette avsagt at Tarald “efter landslouen” fra neste faredag kunne ta i bruk den halvparten av Hatleskog som han eide, men førstebygsla skulle han betale tilbake til Asser, alt dette om de ikke kunne komme til et forlik (Goa skipreideting 1657, JD VI s. 126).

Kari Olsdatter la ved ombudsmann fram lensherrens stevning mot Hoskuld Lima som satt på og brukte størstedelen av hennes odelspart i Lima. Hun var, sammenmed mannen, husvill og busliten og trengte sitt eget. Hun stevnet også medeieren i Lima, for å få utskifting. Det ble lagt fram et brev fra fogden om at Hoskuld hadde truet mannen hennes for at han ville ta denne saken til retten. Odelsretten ble dokumentert ved et seksmannsbrev fra 1602. - For rette avsagt at Kari skulle ha gardparten siden det var hennes odel og at utskifting skulle skje (Målstevne på Ytre Lima 1657, JD VI s. 136f).

Dette er de fem klareste eksemplene på at heimtinget brukte buslitsinstituttet for å si dom om åsetet. I andre tilfeller ble *buslit* eller Landsleiebolken ikke nevnt uttrykkelig. Men analogien er tydelig, som i følgende eksempel:

Rasmus Olsen Reime stevnet leilendingen Sven Hobberstad og krevde at han skulle flytte fra den delen av Hobberstad der han bodde. Rasmus eide denne delen, og adkomstbrevet ble lagt i rette og påskrevet. Han gjorde ed på at han var “Nødtrengd til samme sin Jordepartt Att beside”. Sven svarte at hans foreldre hadde bodd der lenge og at han selv hadde livsfeste på Hobberstad, slik at han kunne bo der for sin levetid når han betalte det han skulle. Det ble

opplyst i retten at far til Rasmus hadde bydd Sven andre gardparter å bo på eller å få bygselpengene dobbelt tilbake. - For rette avsagt at siden Rasmus trengte parten i Hobberstad for å bo på, skulle Sven rømme Hobberstad ved første faredag og ta mot ett av tilbudene fra far til Rasmus. For nydyrking på Hobberstad skulle Sven ha vederlag etter takst, på vilkår av at husene på Hobberstad var i stand eller "lougfør" (Kvia skipreideting 1640, JD IV s. 212).

Etter Landsleiebolken 1 og 14 kunne en busliten jorddrott eller odelsmann bare kreve åsetet der hvor han rådde bygsla og altså eide halvparten eller mer. Hva da med å *pante* til seg så mye jordegods, altså slik at man *enten* årlig betalte landskyld av godset til pantsetteren *eller* lånte ham en større og tilsvarende pengesum? Pantsetteren kunne f.eks. være en medarving som hadde krav på landskyld av en gardpart. Den som pantet til seg denne gardparten, kunne f.eks. ønske å ha gardparten som "brugeligt Pant" og bo der. Gav slike transaksjoner også rett til å kreve åsetet ved buslit? Det kan se ut til at spørsmålet har vært reist i en sak fra Ryfylke 1620:

Enken Marite Olufsdatter stevnet Knut Asbjørnsen på Hidle. Hun eide selv en søsterpart i Hidle. Fra hennes søsken hadde hennes mann tilpantet seg deres parter i garden, slik at hun rådde bygsla for alt som Knut brukte der. Som godtfolk visste og som hun sannet med sin ed i retten, var hun nå busliten og husvill med sine barn. Knut svarte at pantsettelsen var skjedd på underfundig vis, "hannem thill schade". Mot dette sa broren, Knut Olufsen, at det sto fritt for både ham og hans søsken å pantsette til hvem de ville. - For rette avsagt at så lenge pantet sto slik, skulle Marite være nærmest til åsetet på Hidle "effter Norgis lough, effterdj hun bode er hussuild och raader byxillen aff ald gaarden." Uvillige menn skulle avgjøre hvor mye Knut skulle få tilbake av sin førstebygsel, dersom de da ikke først kunne forlikes (Hesby fjerdingsting 1620, R I s. 203, jfr. s 189).

Marite var altså odelsmann bare for en mindre del av Hidle. Lagrettemennene på fjerdingstinget har lagt vekt på at hun hadde tilpantet seg så mange parter i Hidle at hun for tiden som bestemann rådde bygsla for heile garden.

Det ser ut til at dette var den rådende tolking av Landsleiebolken 1 og 14 i Stavanger len. Det tilsa at det måtte legges tilsvarende sterk vekt på å bevise *atkomst*: Odel med ættlegg; arv med skiftebrev; kjøp, makeskifte eller pantsetting med kontrakter. Det ble gjerne opplyst om dokumentene hadde påtegning om at de var lagt i rette, altså tinglyst.

Denne tolkingen ble brukt i følgende tilfeller:

Haldor Haldorsen stevnet Oluf Bjoland for åsete. Han mente å være størst eier i Bjoland, å råde bygsla på vegner av sin kone Siri og, siden han var busliten og husvill, nærmest til å bo der. Han la fram i retten tre seks år gamle pantebrev 21) og ett tre måneder gammelt makeskiftebrev, alle med Siri som part. Makeskiftet var med Magilla Annfinnsdatter på Amdal. Oluf svarte at han hadde bygslet denne parten av Magilla for to år tilbake og betalt førstebygsel, men han var nå klar over at på det tidspunktet var det Siri som var størst parthaver i Bjoland og derfor rådde bygsla. Derfor var han villig til å rømme Bjoland om han fikk sitte “sin Maale vd”, dvs. ett år til, og litt tilbake av bygsla. - Det kom til forlik på disse vilkår (Leiranger skipreideting 1622, R II s. 86f).

Det er på det rene at Siri bare bygde sin rett til Bjoland på pant og makebytte. Men hun og mannen hadde likevel bedre rett enn Magilla til å råde bygsla på Magillas part og dermed bedre rett enn Oluf til åsetet. Olufs bygselstid ble redusert til tre år.

Karl Rasmussen (som nå bodde som husmann på Berge på Rennesøy) stevnet Jon Lauritsen for åsetet på Østebø. Karl var gift med Olaug, sønnedatter av den forrige eieren, og Jon var gift

med en datterdatter. Karl sa seg “boeslidden och huusvild” og mente å ha beste rett til åsetet på den delen han og kona nå eide i Østebø. Slektskapsforhold og arvedeler ble dokumentert i retten. - For rette avsagt at Olaug “med hinders Mand, var Nehrmere end Joen, at bruge og besidde” denne gardparten (Hesby fjerdingsting 1641, R VII s. 155f).

Omund Olsen stevnet Johannes Storesund for åsetet. Johannes var leilending på Storesund, men han eide ikke noe der, og han hadde ikke betalt den siste tredjeårstaken. Storesund var tilfalt Omund i morsarv, med skiftebrev, og han hadde kåret sitt “hoffuitbøell och Aasæde” der. Han var nå “gandsche boeslidden och huuswild”. Johannes svarte at han hadde betalt både førstebyggsel og landskyld for sitt åsete på Storesund, men at Omund ikke hadde villet ta mot tredjeårstaken. - For rette avsagt at Omund som eldste bror og som beste mann og bygselmann til Storesund og selv busliten og husvill skulle ifølge Arvebolken 7:1 ha åsetet på den delen av Storesund. Men Johannes skulle få tilbake førstebyggsla etter skjønn (“dannemends kiendelse”) (Hesby fjerdingsting 1641, R VII s. 159f).

Presteenken Anne Lauersdatter fra Gand stevnet sine tre leilendinger på Riska for at de nektet å vike fra garden enda hun var busliten og husvill. Hennes mann hadde kjøpt Riska sju år tidligere. Oppsitterne svarte at de i mange år hadde leid garden og betalt det de skulle. Det ville være hardt om de nå med kvinner og barn skulle fare “paa bahr Heide”. Men i retten ble det lagt fram et brev der de alt hadde lovet å rømme garden. Etter lang forhandling kom de fram til et forlik “wed fuld Haanderband”. Anne Lauersdatter skulle ha en del av utsæden hos hver av dem og foring av buskapen sin i året som kom. Men til faredagen 1640 skulle de ha rømt alt det de brukte av åker og eng, skog og mark og alle luter og lunner i Riska (Gand skipreideting 1639, JD IV s. 92f).

Men den innarbeidde tolkingen kunne angripes, med oppmerksom kvinnekløkt:

Lauerts Hansen stevnet 29. november 1650 på vegner av sin svigermor Doret, enke etter presten i Gand, leilendingen Anne

Amundsatter Skaret til å flytte fra garden ved første faredag. Presten hadde tidligere kjøpt Skaret, og Doret ville nå flytte dit siden hun var busliten og husvill. To bønder på grannegarden Austrått vitnet at de året før på Dorets vegner hadde tilbudt Anne en annen gardpart å bo på, men de avla ed på at de ikke da hadde reist buslitkravet overfor Anne. Lauerts beviste Dorets atkomst til Skaret med kjøpebrev. Fra Anne ble det svart at Skaret var odelen til hennes avdøde mann, selv om garden nå var bortleid, men hun måtte medgi at hun ikke kunne dokumentere dette.

Så kom saken for *lagtinget* i Stavanger. Her ble det gjentatt tilbud om andre gardparter å bo på, men Anne “Suarde ney hun wille haffue domb”. Hun hadde den trumf i bakhånd at kongen nylig hadde utlagt en av prestebolsgardene, nemlig Auestad, til enkesete. Dermed ble saken vist tilbake til *heimtinget*. Her ble påstandene opprettholdt fra begge sider. Dessuten møtte de tre oppsitterne på Auestad og sa at det ville være stor synd om de med sine seks umyndige barn “paa en Bahr Bache schulle Udkastes”. Kongens åpne brev av 29. august 1648 fra herredagen på Akershus ble så lagt i rette, sammen med brev fra lensherre og biskop, alt forkyntfor leilendingene på Auestad 19. desember 1650, tre uker *etter* at saken første gang ble reist på heimtinget. Altså kunne Anne si nei takk til et tilbud fra Doret om å få bo på *halve* Skaret, “de schulle iche faa hende fraa Skare førend de bahr hende død Ud”.

Dermed ble det for rette avsagt, med støtte i kongebrevet og i at Auestad var utlagt til enkesete, at “Der fore kand Uj iche Eragte At be:tte dorette Salig her Christens er Boesleden, Saa hun Imoed hendes leilending Anne Skaeres Vilge, kand trenge hende fraa forschrevne gaard Skaere.” I stedet ble leilendingene på Auestad pålagt å rømme garden ved første faredag, mot å få førstebygsla tilbake (Gand skipreideting 1650-51, JD V s. 185f, 188ff).

Dette var nok et tilfeldig sammentreff, behendig utnyttet. Men der finnes flere eksempel på at domstolen samtykket i å bruke buslitsinstituttet for å verge et åsete. Først for en selveier:

Erik Jensen på Høyland stevnet sin far Jens for at han hadde overdratt en part i Høyland til mågen Sven Jensen (altså Eriks

svoger). Erik mente at han hadde bedre rett til denne gardparten siden faren alt hadde overlatt ham en annen og større part i Høyland (han ville vel ha heile hovedbølet, jfr. Arvebolken 7). Sven svarte at hans svigerfar var død ganske nylig, kort etter at stevningen ble forkynt, at nå eide han gardparten fullt ut og var busliten og husvill og trengte gardparten til å bo på. - For rette avsagt at siden Jens hadde overdratt til eie gardparten i Høyland lenge før han døde og Sven var busliten, så skulle Sven etter Landsleiebolken 14 være nærmest til å bruke og besitte denne gardparten (Haug fjerdingsting 1643, JD V s. 89).

Denne saken var opplagt, og det hadde ikke vært nødvendig å bruke Landsleiebolken 14 her. Instituttet var viktigere for leilendinger:

Peder Pedersen Kallevik stevnet sin granne Gunder Kallevik for åsetet. Peder hadde fått to løpsbol i Kallevik i hjemgave og to løpsbol i arv fra foreldrene. De hadde delt mellom barna og levde fremdeles. Nå aktet han å innfri Gunders pant i ett løpsbol i Kallevik. Gunder var bare kommet inn på Kallevik “wid giffning”. Peder ønsket å “hennde dom” for at Gunder skulle rømme Kallevik ved neste faredag, siden Peder mente å være “rette Bøgselmand, och Boeslidden”. Det ble dokumentert mange tinglyste brev på begge sider. - Men for rette ble det avsagt at faren, så lenge han levde, med sine gaver ikke kunne gi rett til mer enn landskyld. I motsatt fall “*Corrumperis* dette schiffte, efterdj hand haffuer mehre goeds, som hans børn epter hans død kand tilfalde”. Så lenge Gunders brev sto ved makt, “her indførde” i tingboka, så kunne Gunder bruke jorden på Kallevik, “thj sønnen kand med Rette ey arffue faderen førend hand dør”. Derfor kunne heller ikke skiftebrevet ansees for “Louligt, Aasæde med at Winde” (Målstevne på Kallevik 1634, R V s. 243ff).

Dette siste eksemplet viser at lagrettemennene ikke ville bruke buslitsinstituttet slik at en jorddrott i levende live kunne fordrive leilendinger til fordel for sine barn.

Men hva da med leilendingen når jorddrotten døde

og arvingene meldte sine krav? Da var leilendingen i prinsippet verget av Landsleiebolken 1, andre ledd, men han skulle betale en mindre avgift (tredjeårstake) til den nye jorddrotten.

Herfra ble det gjort unntak når arvingen var uten åsete og altså busliten. Hvordan lagretten da kunne tenke, går fram av følgende eksempel:

Gullik Øgrei stevnet Einar Hetland for åsetet på Hetland. Gullik mente at i arv ville han få en halv løpsleie i Hetland, og dermed kunne ta åsetet både på denne parten og på de andre søskens arveparter i garden. For åsetet på Øgrei ville tilfalle hans eldste bror. Men nå var Gullik “geraadene i Egteschab” og han var busliten. På Einars vegne møtte sønnen Ånon. Han sa at faren nå var en gammel mann og at han burde få ha åsetet, som før. - For rette avsagt at siden Einar var en gammel mann og bare hadde Ånon til hjelp, så skulle Gullik “ind till den gamel mandtz Affald” nøye seg med åsetet på en halv løp og få det uten hinder. Men når den gamle døde, var Gulliks “Ret hermed Uforkrencket” (Egersund fjerdingsting 1628, JD II s. 172).

Dette er det vesentlige som finnes om buslitsinstituttet i de utgitte tingbøkene fra Stavanger len før 1660.

Av referatene kan trekkes tre slutninger:

a. Buslitsinstituttet var i bruk på grunnplanet i rettspleien i Stavanger len i første halvdel av 1600-tallet.

b. Buslitsinstituttet ble brukt i samsvar med ordlyden i Christian den fjerdes Norske Lovbog, Landsleiebolken 14, likevel slik at “Odelsmand” kunne minimumstolkes som jorddrott med atkomst i form av arv, kjøp, makeskifte eller tilpanting. Buslitsinstituttet må særlig ha vært viktig for yngre medarvinger som ikke ville være husmenn på den eldste odelsarvings åsete. Men instituttet ble ikke brukt til fordel for arveberettigede barn så lenge faren levde. Ellers

var en leilending verget av Landsleiebolken 1, andre ledd, om livfeste, så sant han hadde betalt førstebyggsel, leidang, landskyld og tredjearstake og holdt garden i stand.

c. Oppsummerende ble buslitsinstituttet brukt i samsvar med fjerde ledd i Christian IVs formanende forordning fra herredagen i Bergen 1631, gjentatt i kongens Recess 1643 22):

Bonden trenges ey fra sin Gaard.

For det Fjerde, Skal ingen Bonde trænges fra sin Gaard (medmindre Jorddrotten den efter Lover selv vil besidde,) saalænge han gjør og giver det ret er, thi da gaaes efter Loven.

5. Det er nettopp tingbøkene som her, rent fysisk og konkret, utgjør forbindelse mellom lov og liv.

På ett av tingene som det her er referert fra, var lensherren eller “befallingsmannen” i Stavanger len selv til stede, sammen med fogd, skriver og lensmann (Haugland 1627). På praktisk talt alle andre ting møtte fogden som representant for lensherren. Det var derfor gjennomgående fogden som administrerte tinget. Ellers var “skriveren” der, sammen med de lagrettemenn eller bønder som betjente retten. Lensmennene møtte også. De var underordnet lensherren og fogden, men som bygdefolk samtidig talsmenn for almuen. På de målstevnene som det her er referert fra, var fogden ikke til stede. Lensmenn møtte på målstevnet på Ytre Lima 1657, ikke på de to andre (Amdal 1622, Kallavik 1634). Her dømte seks bønder selv, som lagrette. Skriveren må vel ha vært der (jfr. uttrykket “corrumperis”), selv om det ikke er nevnt. I hvert fall er målstevnene innført i tingboka.

Tingbøkene var ett av de midler som kongens befa-

lingsmenn kunne bruke for å kontrollere at loven ble fulgt, slik det var dem pålagt, f.eks. i forleningsbrevet av 18. mai 1621 ²³⁾ på Stavanger len for Henrik Bille, han som møtte på skipreidetinget for Haugland i 1627. Tingbøkene var som nevnt autorisert av lensherren og skulle leveres til ham når de var fullskrevet. Slik har tingbøkene og seinere justisprotokollene blitt selve grunnstammen i våre regionale statsarkiv. For øvrig var sorenskriveren og lagrettemennene erstatnings- og strafferettslig ansvarlige for en dom som ble kjent feilaktig og maktesløs av lagmannen.²⁴⁾

Men ble loven til liv for alle kongens undersåtter?

Sikkert ikke, - ikke mer enn nå. Tingbøkene gjelder bare det som kom for retten, ikke livsforhold der folk flest kjente loven og fulgte den, og ikke tilfeller der loven ble brukt uten at lovbruddet kom for retten. Og der har vært brådne kar blant fogder og andre kongens tjenere både da - slik klagene for Bjelke-kommisjonen 1632 viste²⁵⁾ - og til alle tider.

Men en skal merke seg at praktisk talt alle de gardene som det er vist til ovenfor, er innført i skattematrikkelen av 1647, vår eldste eksisterende matrikkel.²⁶⁾ Oppsitterne betalte skatt, etter offentlig skyldsetting for hver gard. De var så visst ikke eiendomsløse eller proletarer, selv om de var leilendinger. Slike undersåtter hadde rimelig bra adgang til heimtinget, til lagmannen også, om saken var stor nok. Som andre bønder satt leilendingene på særskilt skyldsatt eller matrikulert jord, i prinsippet alt fra Landsloven av 1274.²⁷⁾

Buslitsinstituttet kunne ikke gjelde for husmenn. De satt, som ordet selv sier, bare i *hus*, ikke på særskilt matrikulert jord. Deres rettsstilling ble først lovsatt i langt seinere tider.

Faktisk gjaldt buslitsinstituttet bare forhold *mellom bønder*. For det kom naturligvis ikke på tale for en adelsmann - om aldri så busliten - å flytte fra en setegard til en leilendingsgard. Det kom heller ikke på tale for en prest med sin prestegard, men stundom for en presteenke og kanskje i særtilfeller for en byborger.

Halvard Bjørkvik og Andreas Holmsen satte seg fore, i *Heimen* 1952-54, å svare på spørsmålet: “Kven åtte jorda i den gamle leiglendingstida?”²⁸⁾ Grunnlaget var arkivet etter den store landkommisjonen av 1661. Meget forenklet kan deres resultat for Stavanger len 1661 gjengis slik for vårt formål:

<i>Bonde- og borgergods</i>	<i>Prosent av samlet skyld</i>	<i>og herav bortbygset i prosent</i>
Ytre Ryfylke	26	70
Jæren	34	78
Dalane	57	64
Indre Ryfylke	58	55

Den låge prosenten bonde- og borgergods i Ytre Ryfylke og på Jæren har sin meget interessante forklaring i rikssamlingen.²⁹⁾ Men den skal ikke omtales her.

Derimot skal vi innprente oss at over halvparten og vel så det av bonde- og borgergodset var bortbygset, i alle fire deler av Stavanger len. *Bondegodset var virkeområdet for buslitsinstituttet*. Borgergodset er ikke skilt ut av Bjørkvik og Holmsen. Men jeg har ikke sett buslitsinstituttet anvendt på borgergodset, og det var vel ikke så mange borgere i det vesle Stavanger som kunne tenke seg å flytte på landet.

Når buslitsinstituttet ble brukt i Stavanger len i første

halvdel av 1600-tallet, har det også vært brukt her tidligere. Og det må ha vært brukt over hele Norges rike, eller kanskje riktigere, der i Norges rike hvor det passet inn i jordeiendomsforholdene. Uten en allmenn bruk er det umulig å forklare seg Weyles anførsler i 1652 og at det ble resipert i Danske Lov i 1683. Og når buslitsinstituttet ble gjentatt i Norske Lov 3-13-1, kan en med god grunn anta at det ble praktisert på 1700-tallet, og vel enda lenger - hvem vet? Som nevnt brukte Motzfeldt atskillig omtanke på odelslovens § 31, og Brandt mislikte utformingen av paragrafen.

Definitivt svar på hvor lenge man tenkte og handlet slik, vil kunne finnes i justisprotokollene.

6. Vi nærmer oss den opphavssituasjonen som ligger bak buslitsinstituttets lange liv, - om en så (og med samfunnsvitenskapelig språkbruk) må si, den diakroniske og “strukturelle” opphavssituasjonen.

Jeg gjentar at *buslitsmann* først er brukt i Frostatingsloven. Ordet er dannet av uttrykket å *slíta búi sínu*, dvs. “oppeve husholdningen”³⁰ der *slíta* (med dativ) har den konkrete betydningen å *oppløse, skjære opp* (med hensyn til)³¹. Men *buslitsma r* er abstrakt og generelt. Det er et begrep, en *kategori*, laget med tanke på generalisering, i lovspråk, i en lovt tekst. Både ordet og kravet om å sanne sitt buslit med *ed* kan meget vel tenkes formet i et lærd kirkelig miljø med rot i bondesamfunnet. Erkebiskop Øystein Erlandsson var en slik mann, han kjente både sitt Trøndelag og sin Gratian,³² og kanskje var det han som redigerte Gullfjør,³³ den kristenretten som ble til trøndernes *lovbok*. Og der var andre som han, både i Nidaros og på Frosta.

I hvert fall satte Magnus og hans konsiliatorer buslits-

instituttet og kravet om ed inn i Landsloven, fremst i Landsleiebolken.³⁴).

Denne store bolken handler slett ikke bare om leilendinger. Den handler om landsens liv for alle samfunnsskasser, jorddrotter medregnet. Det skal ikke forundre oss. Å være leilending i Norge betydde ikke mer - og ikke mindre - enn at en betalte jordleie, landskyld, for heile den garden en satt på eller for (ideelle) deler av den. En odelsbonde kunne godt selv være leilending for en del av garden sin, f.eks. til sine søsken etter arveskifte, samtidig med at han var jorddrott for jordparter rundt om i bygda. Og en norsk leilending var verken hoveripliktig eller stavnsbunden som mange leilendinger på kontinentet.

Det var i denne leilendingstida at det trønderskapte begrepet buslitsmann viste seg levedyktig og at buslitsinstituttet ble brukt. Leilendingstida varte i deler av Norge (Nordvestlandet, Nordland og Troms) til bortimot siste hundreårsskifte. Da buslitsinstituttet ble opphevet i 1965, var leilendingstida for lengst forbi, syntes folk.

For i deler av Norge begynte leilendinger å bli selveiere alt før eneveldets første år. Det vil si, de tidligere leilendingene lot gjerne kjøpesummen "stå i garden", forpliktet seg med en pantobligasjon til en byborger eller til en rikere bonde i bygda og betalte 5% renter. Så lenge de betalte det de skulle, satt de (og *arvingene*) tryggere enn som leilendinger. Mot selveiere kunne buslitsinstituttet naturligvis ikke brukes.

Men hvis de nå ikke betalte rentene? De hadde i så fall, siden 1687 og sannsynligvis før, forpliktet seg til å la pant-haveren "træde til sit Pant og annamme det uden videre Proces".³⁵) Men trådte panthaverne virkelig til sitt pant?

Odelshevdstiden var 60 år siden 1274, 30 år siden 1604,

20 siden 1687 og i 1771 ble den satt til 10 år.³⁶⁾ De siste reduksjonene av hevdstiden holdt så å si tritt med overgangen til selveie, på Østlandet og i Trøndelag.³⁷⁾

Selveiere ble til odelsbønder etter kort tid. En panthaver som ville tre til sitt pant, løp da den risiko at pantsetteren eller hans odelsarvinger reiste odels søksmål. Da var det kanskje bedre å komme til en ordning med pantsetteren. Kravet kunne likefullt meldes med høy prioritet når den tid kom, ved skiftet.

For bønder flest må odelsretten for de tallrike nye selveiere ha svart til det vernet som leilendinger med livsfeste kunne ha av buslitsinstituttet.

Nå skal vi ikke overdrive trangen til selveie. Mange leilendinger ønsket å fortsette som leilendinger, også under nye godseiere eller jordkjøpere.³⁸⁾ Det var disse leilendingene som fikk vern med den autentiske fortolkningen av NL 3-13-1 i forordningen av 18. oktober 1780.³⁹⁾ Den ble innledet med følgende begrunnelse:

At forekomme den for de fattige Leilændinge høist fornærmelige Omgang, hvorved visse egennyttige Jorddrotter, efterat de have bygslet en Gaard til en Leilænding paa hans Livstid og derved vel endog taget høiere Bygsel af ham, end Loven tillader, sælge Gaarden til en anden, som ellers ingen Gaard haver, og som derpaa, under Paaskud af at han er Boeslidsmand eller Huusvild, udsiger Leilændingen af Gaarden, den han og maae vige, i Følge den af 3-13-1 giorte Fortolkning.

Altså, regjeringen slo fast at bare den jorddrott som selv hadde bygslet garden til leilendingen, hadde rett til å bruke buslitsinstituttet.

Samlet sett har vi i det foregående ikke bare det meste av forklaringen på den påtakelige oppblomstringen av

odelsretten på 1700-tallet, men også på bevaringen av buslitsinstituttet.

Odelretten ble truet med langsom undergang ved forordningen av 5. april 1811, såmenn fra norsk hold, av høyesterettsjustitiarius Christian Colbjørnsen.⁴⁰⁾ Da var det lenge siden han hadde sett Sørum.

Tre år seinere spikret bonderepresentantene odelretten fast i grunnloven, og med odelstven av 1821 og § 31 drev de spikeren lenger inn. Odelstrett og buslitsinstitutt var slått fast for bøndene.

7. Jeg ble første gang oppmerksom på *buslit* da jeg så det forekomme nokså mange ganger i tingbøker fra Stavanger len.

Kildekritisk sett har tingbøkene full troverdighet, anvendt som beretninger om bruken av buslitsinstituttet her i første halvdel av 1600-tallet. Siden avgjørelsene på tinget skulle iverksettes, er disse beretningene også normative levninger fra et opphav, her konkret Christian IVs Norske Lovbog, og formidlet gjennom lensherren eller hans fogd.

Landsleiebolken 1 og 14 om buslit gjentok eldre lov og ble selv etterfulgt av yngre lov. Derfor kan en anta at buslitsinstituttet har vært brukt i meget lang tid.

I så fall kan vi se rekkefølgen av lovsteder under ett, som en normativ levning fra et langvarig opphav. Dette opphavet kan ha framtrådt i form av holdninger, "mentaliteter", som kan tilbakeføres ytterligere til leilendingstid: Lovregelen om buslit samsvarer med *livet* i leilendingstida.

Det er neppe på sin plass å utvikle dette til en mer allmenn kildekritisk regel.

Men det har vært en brukbar kildekritisk arbeidsredskap for denne studien *å la lovens virketid inngå i begrepet opphav*.

Denne erfaringen kan, antar jeg, vendes tvert om, til en arbeidsregel: Vi kan - må? - bruke loven i dens virketid som en praktisk *teori* for å lete etter levninger fra den fortid vi som historikere vil rekonstruere.

Noter

- 1 Ottar Dahl, Grunntrekk i historieforskningens metodelære, Oslo 1967, s. 31ff. Sivert Langholm. Historisk rekonstruksjon og begrunnelse, 2. utg., Oslo 1967, s. 21ff.
- 2 Jens Arup Seip, Utsikt over Norges historie, 1, Oslo 1974, s. 10.
- 3 Begrepet er kortfattet omtalt i historisk sammenheng av Fr. Brandt, Forelæsninger over den norske Retshistorie, I, Kristiania 1880, s. 288, og i Norsk historisk leksikon ... 1500-1850, Oslo 1974, s. 55f (Knut Johannessen).
- 4 Kong Christian den fjerdes Norske Lovbog, udg. Fr. Hallager og Fr. Brandt, Christiania 1855 (ny utg. Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institutt, Den rettshistoriske kommisjon, Oslo 1981).
- 5 Vilkāret er presisert i Llb. 1, litt før bestemmelsen om buslit:
Den skal bygge eller feste jord eller gaarde bort, som største laad i haffuer. Dersom to haffue lige megit: da skal den beste mand bygge: men ere de baade lige gode, oc eyer lige megit i gaarden: da bygge de baade, oc skifte til halffnit met huer andre, oc skulle icke tilstedis at bygge hin anden til trengsel ...
- 6 Siterte verk, "Forerindring"
- 7 Magnus Lagabøters Landslov, oversatt av Absalon Taranger, Kristiania 1915 (4. opplag, Oslo 1970).
- 8 Norges gamle Love, (NgL) udg. R. Keyser og P.A. Munch, bd. 1, Christiania 1846, s. 241.
- 9 Gulatingslovi, Umsett frå gamalnorsk av Knut Robberstad, 3. utg., Oslo 1969.
- 10 Forordningene her og seinere sitert etter Chronologisk Register over

- de Kongelige Forordninger og Aabne Breve ..., ved Jacob Henric Schou, København 1795 (og 1813).
- 11 U.A. Motzfeldt, Lovgivningen om Odelsretten og om Aasædesretten, Christiania 1846, s. 96ff. - Jeg takker Thor Falkanger for (via Valentin Voss, Lovgivningen om odelsretten og åsetesretten, 8. utg. Oslo 1966, s. 98) for henvisningene her og i de to følgende noter.
- 12 Fr. Brandt, Tingsretten fremstillet efter den norske Lovgivning, Kristiania 1867, s. 302 (§ 68).
- 13 Jon Skeie, Odelsretten og åseteretten, Oslo 1950, s. 286.
- 14 Forarbejderne til Kong Kristian Vs Danske Lov, udg. ved V.A. Secher og Chr. Støchel, København 1893-94, s. 31, 353, 586.
- 15 Arent Berntsen, Danmarckis og Norgis Fructbar Herlighed, Kjøbenhavn 1652 (Reprografisk genudgivet og forlagt af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, København 1971), 2. Bog, s. 121f:
Oc ligesom Bonden /den/ aff hvilcken hand Gaard leiger/ oc fæste til udgiffver/ der effter som en Tiener er forplict/ oc hannem for hans Hossbonde haffver at kiende/ saa er saadant Stædsmaal/ derimod hannem til saadan Forsickring oc Befæstelse/ paa samme Gaards besiddelse/ at ingen hannem der fra kand forstøde/ eller mod hans Villie udkjøbe/ saa lenge hand sit Herskab giør oc giffuer sin tilbørlig skyldig Landgilde/ aarlig udi rætte tide/ med Ægt/ Arbeed/ Gaardsens ved lige holdelse/ oc anden Plict/ hand sin Hussbond er skyldig efter Christiani 3 Recesses 42 Cap. Med mindre Hossbunden begieret Gaarden for sig selff at bruge/ oc da bliffver Bonden sit Stædtzmaal igiengiffvit.
- 16 Hans Paus, Samling af Gamle Norske Love, 2. Part, Kjøbenhavn 1752, s. 738.
Christian den fjerdes Recess 1643 (utgitt som fotografisk optrykk fra Corpus Constitutionum Daniæ, bd. 5, København 1903, ved Norsk Historisk Kjeldekrift-Institutt, Den retthistoriske kommisjon, Oslo 1981) III:2. Nedenfor note 22.
- 17 Christen Osterssøn Weylle, Glossarium Juridicum Danico-Norvegicum, Kjøbenhavn 1652 (Reprografisk genudgivet og forlagt af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, København 1977):
Boeds-lids-Mand/ er den Mand/ som er Husvild/ oc hafver ingen Boe eller Værelse/ at sætte sig ned paa. Hand sigis *Boeslid/* eller

oc rettere sagt/ *Boevild*. Saadanne *Boedslids-Mænd* ere næst til at besidde den Jord hand eyer Laad udi/ heller end nogen Fremmed/ oc bruge all Gaardsens tilliggelse: dog saa/ om hand eyer ald Gaarden/ eller i det ringeste halffparten/ saa at hand raader for Bygselen/ oc er self *Boedslids-Mand* eller Husvild: ...

18 Ryfylke 1622-24, bd. II, Stavanger 1977.

Ryfylke 1624-26, bd. III, Stavanger 1979.

Ryfylke 1626-29, bd. IV, Stavanger 1976 (se Forord).

Ryfylke 1629-35, bd. V, Stavanger 1978.

Ryfylke 1635-42, bd. VII, Stavanger 1982.

Jæren og Dalane 1625-29, bd. II, Stavanger 1980.

Jæren og Dalane 1629-37, bd. III, Stavanger 1981.

Jæren og Dalane 1637-41, bd. IV, Stavanger 1983.

Jæren og Dalane 1641-45/1650-54, bd. V, Stavanger 1985.

Jæren og Dalane 1654-59, bd. VI, Stavanger 1986.

19 Referer etter Alf Kiil, Arkivkunnskap, Statsarkiva, Oslo 1969, s. 77f (også i Bloch, Helle, Kiil, Sandvik, Utvalde emne frå norsk rettshistorie, Oslo 1981, s. 139f).

20 Recess 1643 III:19 (se note 16).

21 Innførslene i tingboka lyder:

Saa fremblagde hand It pantebreff, aff thorgiels Ossmundssen paa Bioland Vdgiffuit, thill hans quindis førrige mand Joenn pedersenn paa En wet kornn landschylde I *forne* Bioland for 14 *Rix* daler Dateret Worre thend 26 Martij Anno 1616.

Sammeledis och it Pantebreff, aff Colbiørnn Reyersenn paa Wrdall paa 4 1/2 Rixdaler Dateret thyull I Stiernerøenn thend 9 Aprillis Anno 1616.

I Lige maade och It Breff Aff thoere Aasmundsenn paa Ascheuigh paa 2 Spandt landschyltzsboell i *forne* Jord for 6 1/2 Rix daler Dateret paa schiold thend 4 Mai j Anno 1616.

Landskyldtallene er angitt med romertall i originalen, pengesummer og datoer med arabiske tall. - Sakregistrene viser til *mange* pantsettinger.

22 Recess 1643, III:2 (se note 16).

23 Norske Rigsregistrarer, V, Kristiania 1874.

24 Forordning om adskilligt udi Norge, 23. oktober 1634, NRR VI, Kristiania 1877, s. 700f (hvor det opplyses at forordningen ble *særskilt trykt*, og dessuten finnes hos Paus, 2, s. 765ff, jfr. ovenfor

- note 16. - Lagmannen i Stavanger ble stevnet til herredagen i Bergen 1622 for dom i en buslitssak. Det gjaldt åsetet på Hana i Gand skipreide, der lagmannen ut fra Landsleiebolken 14 med støtte av tolv lagrettemenn hadde tilkjent leilendingen åsetet på grunn av et bygselbrev på livsfeste. En byborger hadde villet sette inn en ny leilending. Herredagen stadfestet lagmannens dom og tilkjente ham 15 riksdaler i kost og tæring (Norske Herredags-Dombøger 2:VI (1622), Oslo 1925, s. 155f).
- 25 Rolf Fladby, *Fra lensmannstjener til Kongelig Majestets Foged*, Oslo 1963, s. 158ff.
- 26 Skattematrikkelen 1647, utg. Norsk lokalhistorisk institutt, bd. I-XVII, Oslo 1969-78 (bd. X, Rogaland fylke, 1978. Jørgen H. Marthinsen, kart over bl.a. futedøme- og skipreidegrenser 1648, s. 215).
- 27 Landevernsbolken 6, Landsleiebolken 7:3.
- 28 Halvard Bjørkvik og Andreas Holmsen, *Kven åtte jorda i den gamle leiglendingstida?* (samlet utgitt med denne tittel), Tapir forlag, Trondheim 1972, se s. 37-53 (Bjørkvik).
- 29 Halvard Bjørkvik, *Jord-eige og jord-leige i Ryfylke i eldre tid*, Stavanger 1958, s. 74f.
- 30 Ebbe Hertzberg, *Glossarium*, NgL V, Christiania 1895.
- 31 Johan Fritzner, *Ordbog over Det gamle norske Sprog*, III, Christiania 1867 (4. utg., Oslo 1973): *slita* 3 (dativ). Jfr. *The Concise Oxford Dictionary: slit*.
- 32 Vegard Skånland. *Den eldste norske provinsialstatutt*, Oslo 1969, s. 181ff.
- 33 Edv. Bull, “Eystein Erlendsson”, *Norsk biografisk leksikon*, III, Oslo 1926.
- 34 Jfr. Ebbe Hertzberg, “Oversigt over lovstedernes parallelsteder saavel som over deres gjengivelser i yngre love”, NgL V, Christiania 1895, s. 843.
- 35 NL 5-7-8.
- 36 L VI 2; Chr. IV NL V - 1; NL 5-5-1; forordning 14.1.1771, 1.
- 37 Andreas Holmsen, “Overgangen til selveie i Norge”, *Gard Bygd Rike*, Oslo 1966, s.222ff.
- 38 Gudmund Sandvik, *Prestegard og prestelønn*, Oslo 1965, s. 244ff. Knut Johannessen har behandlet spørsmålet i en nærstudie, *Eiendomsfordeling og eierinteresser. Trekk av jordeiendomsforholdene i Høland på 1600-tallet*, Oslo 1973.

Gudmund Sandvik

39 Ovenfor, ved note 10.

40 Bl.a. U.A. Motzfeldt, 1846, Indledning, s. XI, og Knut Robberstad, Fyrelasingar um rettssoga i millomalder og nytid, 4. utg., Oslo 1966, s. 125f.

Artikkelen er med tillatelse fra forfatteren og forlaget gjengitt fra boka "Lov, dom og bok. Festskrift til Sjur Brækhus 19. juni 1988." Red.: Thor Falkanger. Universitetsforlaget